
Reacties op Dijkhoff

Discussiëren met Klaas

door Edwin van de Haar

VVD-fractievoorzitters in de Tweede Kamer op zoek naar politiek profiel gebruiken regelmatig het middel van een discussie over de uitgangspunten. In 2005 zag onder leiding van Jozias van Aartsen een nieuw Liberaal Manifest het levenslicht, waarvan al snel niets meer werd vernomen, vooral wegens een gebrek aan originaliteit en kwaliteit (Van de Haar, 2005). Klaas Dijkhoff waagt een nieuwe poging, met zijn discussiestuk *Liberalisme dat werkt voor mensen*. In deze korte bespreking worden kritische kanttekeningen geplaatst bij het liberale gehalte en de interne consistentie van zijn verhaal. De vraag is of Dijkhoff pleit voor een liberaal wahlhalla, of dat hij dictatoriale neigingen heeft.

Gemankeerd verhaal

De titel van het stuk is op zijn minst curieus: ‘Liberalisme dat werkt voor mensen’. Dat doet vermoeden dat Dijkhoff vindt dat het liberalisme nu niet werkt voor mensen. Maar niets is minder waar. Dankzij liberalisme en kapitalisme (de twee zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden) leven mensen, zeker Nederlanders, in de grootste vrijheid, gezondheid en voorspoed die ooit in de wereldgeschiedenis heeft bestaan en is er geen enkele reden om te verwachten dat dit de komende decennia niet verder zal blijven verbeteren (Norberg 2017, Rosling 2019). Dat weet Dijkhoff best, want hij schrijft ook: “Nederland is een van de meest vrije en welvarende landen ter wereld. De mogelijkheden om het eigen levenspad te kiezen en een leven in welzijn te

delen met familie en vrienden zijn enorm”(-Dijkhoff 2019, 7). Wat er dus precies niet werkt aan het liberalisme blijft onduidelijk.

In de tweede alinea wordt de vanuit het oogpunt van een politicus terechte vraag gesteld hoe de vrijheid en het welzijn van alle Nederlanders kunnen worden bevorderd. Maar in de vierde alinea wordt er alvast vooruit gelopen op het antwoord. De middenklasse verdient volgens Dijkhoff “als eerste onze aandacht, wat we besluiten moet vooral hun vrijheid en welzijn vergroten” (Dijkhoff 2019, 2). Er zijn dus twee soorten vrijheid en welzijn in zijn denken: voor de middenklasse en voor de rest van de samenleving.

Het belang van deze ‘middenklasse’ komt een paar keer terug in het discussiestuk. Wie behoort dan tot de middenklasse, is de belangrijke vraag. Voor wie gaat Klaas Dijkhoff aan de slag? Het antwoord blijft opvallend genoeg echter uit. Een mogelijke definitie had het onderscheid kunnen zijn tussen de schijven van de inkomstenbelasting waarin mensen zitten, of een inkomensgrens met een boven- en onderkant, of een bepaald scholingsniveau. Maar dat blijft achterwege. Wel wordt duidelijk dat de middenklasse en MKB'ers verschillende groepen zijn (Dijkhoff 2019, 9), maar ook hier ontbreekt de argumentatie. Belangrijker: waarom die middenklasse, wie dat ook is, extra aandacht verdient blijft ook onvermeld. Nota bene begint hoofdstuk 4 ‘Voor wie zijn wij er?’ met de zin: “We zijn er voor alle Nederlanders die een positieve bijdrage leveren aan ons land”. Zo wordt het wel heel moeilijk om gezamenlijk be-

grip en focus in de discussie aan te brengen.

Het stuk staat vol met dergelijke tegenstellingen, soms zelfs op dezelfde pagina. Enerzijds stelt Dijkhoff in hetzelfde hoofdstuk 4 dat “Materieel gezien zijn we [de VVD, EvdH] er niet voor een deelgroep” om zonder omwegen een paar zinnen later te zeggen dat “Bij materiële keuzes past het dan ook eerst en vooral oog te hebben voor de middenklasse” (Dijkhoff 2019, 9). Hij omschrijft het liberalisme eerst als “ideaal gericht op de vrijheid en het welzijn van elk mens, zonder vastomlijnde blauwdruk van het leven of de maatschappij”. Daar is weinig mis mee. Maar wat dan te denken van zijn volgende eis: dat wat er ook gebeurt, de VVD niet verder naar rechts of links verschuift in het politieke spectrum (Dijkhoff 2019, 2)?

Kortom, Dijkhoff doet alsof hij een discussie wil over het liberalisme, maar dan wel alleen als de uitkomsten in zijn straatje passen. Geen vrije, maar een aan alle kanten beperkte discussie, waarbij zijn voorzet ook nog eens inconsistent en incoherent is.

Welk liberalisme?

Dat is jammer, want het stuk bevat ook punten die zich uitstekend lenen voor een discussie over het liberalisme. Zo roept Dijkhoff op tot een discussie over de herwaardering van de overheid als beschermer tegen privacy-schendingen, uitsluiting van de markt en discriminatie (Dijkhoff 2019, 4). Nu zijn dat juist traditionele liberale overheidstaken, waarvoor we onder andere de Autoriteit Persoonsgegevens, de Autoriteit Consument en

Markt, de Grondwet en diverse aanvullende wetten en regelingen hebben. Het zou interessant zijn geweest als Dijkhoff aan had gegeven waar deze tekort schieten vanuit zijn, of liberaal perspectief, maar dat laat hij achterwege. Verder dan een naar eigen zeggen onvolledige lijst met voorbeelden (Dijkhoff 2019, 11-13) komt hij niet, waarbij vooral het grote bedrijfsleven het moet ontgelden.

Ook pleit hij voor een herwaardering van de kernwaarde verantwoordelijkheid. Het nemen van verantwoordelijkheid voor het welbevinden van het eigen leven en de naaste omgeving vergroot de persoonlijke vrijheid, net als die van de samenleving in zijn geheel en dat maakt een samenleving van vrije mensen mogelijk (Dijkhoff 2019, 4). Daarmee schaart hij zich in een rijke liberale traditie – van onder meer Adam Smith en andere denkers uit de Schotse Verlichting; en tevens Friedrich Hayek, Ludwig von Mises en anderen uit de Oostenrijkse school – van tegenstanders van ongebreidelde persoonlijke vrijheid. Zij wijzen op het fragiele raamwerk van de beschaving, dat voor zijn behoud afhankelijk is van enige persoonlijke terughoudendheid (Dekker 2016, Berry 2015), bijvoorbeeld door een beroep te doen op de moraal (Groenveld e.a. 1995) en tradities te waarderen als vormen van spontane maatschappelijke orde (Hayek 1982). Een andere intrigerende zin stelt dat ‘we’ het ideaal moeten stimuleren dat iedereen de vraag moet stellen wat hij of zij voor de samenleving kan doen, in plaats van wat de samenleving voor hem of haar kan doen. In deze uitspraak van John F. Kennedy staat het

begrip wederkerigheid centraal, dat door Dijkhoff wordt gedefinieerd als “een sterk relationeel principe waarmee het ongeschreven sociaal contract, de voorwaarden voor lidmaatschap van onze samenleving, vorm krijgt” (Dijkhoff 2019, 4). Nu gaan we de andere kant op van het liberale spectrum, want het sociaal contract denken wordt gelieerd aan heel andere liberale denkers, zoals John Rawls (Kelly 2005, 34-49). De vraag wat er precies gedaan moet worden om dit ideaal te stimuleren wordt overigens niet beantwoord.

Teleurstellend is dat Dijkhoff volledig voorbijgaat aan de bestaande intraliberale discussie over dit soort punten. Deze wordt veelal vanuit drie liberale hoofdstromingen gevoerd, die intern wel consistent zijn en ruim voldoende aanknopingspunten bieden voor een debat binnen en over het liberalisme (Van de Haar 2015, Van de Haar 2011).

Onzinnig liberalisme

Dat gemis laat zich ook voelen in het hoofdstuk ‘Middel versus doel’. Volgens Dijkhoff is het niet genoeg om waarden vast te stellen, deze dienen ook te worden gefocust om ‘vastlopen’ te voorkomen. Bij de keuze van de inrichting van het land moet er prioriteit worden gegeven aan liberale doelen boven liberale middelen. Dat meent Dijkhoff te moeten verduidelijken door zijn eigen soort liberalisme te introduceren, namelijk het ‘logisch liberalisme’. Dit is het “gelukkig huwelijk tussen liberale waarden en gezond verstand. Het combineert de doelen (waarden) van het liberalisme (vrijheid, verantwoordelijkheid, wederkerigheid, gelijkwaardigheid,

verdraagzaamheid) met de middelen van het gezond boerenverstand” (Dijkhoff 2019, 6).

Geen woord verder over wat dat gezond verstand dan is, wie dat bepaalt, om welke middelen het precies gaat, en of Dijkhoffs interpretatie hiervan goed is voor de vrijheid en het welzijn van iedereen (of zelfs maar de middenklasse), etc. Ook geen uitleg over hoe dat ‘gelukkig huwelijk’ tot stand komt en wanneer het tijd wordt voor een scheiding, om in zijn terminologie te blijven. Dijkhoff doet alsof zijn idee vanzelfsprekend is, maar het roept juist veel vragen op.

Zijn omschrijving van de tegenhanger, het ‘procesliberalisme’, maakt niet veel duidelijker. Dat is namelijk de keuze voor ‘het meest liberale middel, en de gevolgen zijn dan wat ze zijn.’ Ter verduidelijking schrijft

hij: “Omdat de uitkomst van de keuzes die mensen maken niet altijd vrijheid en gelijkwaardigheid bevorderen [blijkbaar zijn dat de hoofdwaarden van het liberalisme geworden, EvdH] is procesliberalisme inmiddels getrouwd met cultuurrelativisme en zelfverwijt (‘weg met ons!’)”. Om vervolgens toe te voegen: “Voor wie het aan de filosofie wil koppelen: Procesliberalisme is Gesinnungsethik, logisch liberalisme is Verantwortungsethik”. Verder geen uitleg, niets. Net zo gemakkelijk bepleit Dijkhof een pagina verder het vergroten van de persoonlijke vrijheid (Dijkhoff 2019, 7). Dat is natuurlijk bij uitstek procesliberalisme, omdat je hiervan niet weet wat de uitkomsten zijn. Immers, eenieder zal zijn of haar persoonlijke vrijheid anders invullen en dat resulteert in een onvoorspelbare maatschappelijke dynamiek. De positieve waardering hiervan is een

onderscheidend kenmerk van het liberalisme in vergelijking met bijvoorbeeld socialisme.

Het hoofdstuk is slechts een half A4'tje, maar werpt genoeg vragen op om drie nummers van *Liberale Reflecties* mee te vullen. Daarom hier slechts een korte reactie. Een welwillende interpretatie van zijn woorden kan zijn: Dijkhoff staat een liberalisme voor dat zich sterk maakt voor vrijheid en gelijkwaardigheid in de maatschappij, eventueel aangevuld met zijn andere liberale waarden, maar 'het gezonde boerenverstand', waarover iedereen wel hetzelfde denkt, bepaalt uiteindelijk wat er gebeurt. Maar een negatieve, net zo goed mogelijke, interpretatie is: Dijkhoff heeft dictatoriale neigingen, omdat alleen zijn gezond verstand bepaalt wat liberalisme is, wat goed is voor mensen, hoeveel vrijheid zij mogen genieten, en hoe zij die invullen. Het valt hem als auteur te verwijten dat hij zoveel ruimte voor interpretatie laat, waardoor een zinvolle discussie bijna onmogelijk is.

De verwijzing naar de ethiek maakt niet veel duidelijker. Het door de socioloog Max Weber geïntroduceerde begrippenpaar 'Verantwortungsethik' versus 'Gesinnungsethik' stoelt op een aloude politiek-filosofische kwestie, namelijk de ethiek van het 'consequentialisme' (gevolgenethiek) versus 'deontologie' (plichtethiek). Verantwortungsethik hangt samen onder andere met het utilitarisme van Jeremy Bentham. Uitgangspunt voor de beoordeling van de rechtvaardigheid van beleid is daarbij 'the greatest happiness for the greatest number'. Hieraan zijn de natuur rechten (tegenwoordig: mensenrechten)

ondergeschikt. Deze vorm van ethiek kan dus al snel niet-liberale gevolgen hebben voor individuen (Smith 2013, 152-166; Barry 2000, 117-126). Het logisch liberalisme van Dijkhoff heeft in het verlengde hiervan dan ook al snel niets met het liberalisme te maken. Pragmatisme en opportunisten liggen op de loer. Overigens bepleitte Weber dat politici een voortdurende afweging tussen de twee soorten ethiek maken, niet dat zij er eentje uitkiezen (De Valk 2003).

Conclusie

Met een stuk dat zoveel basisvragen oproept, consistentie ontbeert en onvoldragen ideeën bevat is het moeilijk, zo niet onmogelijk, om een zinvolle discussie te voeren. Los nog van de eisen die van tevoren aan die discussie worden gesteld. Het is moeilijk te begrijpen hoe het in deze vorm het levenslicht heeft kunnen zien.

dr. E.R. van de Haar is lid van de redactieraad van Liberale Reflecties. Hij is auteur van diverse artikelen en boeken over het liberalisme, zie: www.edwinvandehaar.com

Literatuurlijst

- Barry, N., *An Introduction to Modern Political Theory*, New York, 2000.
- Berry, C.J., *The Idea of Commercial Society in the Scottish Enlightenment*, Edinburgh, 2015.
- Cliteur, P.B., Groenveld, K., Kinneging, A.A.M., Van der List, G.A., *Tussen vrijblijvendheid en paternalisme. Bespiegelingen over communitarisme, liberalisme en individualisering*, Geschrift 82 van de Prof.mr. B.M. TeldersStich-

ting, Den Haag, 1995.

- Dekker, E., *The Viennese Students of Civilization. The Meaning and Context of Austrian Economics Reconsidered*, Cambridge, 2016.
- Dijkhoff, K., *Liberalisme dat werkt voor mensen*, Den Haag, 2019.
- Van de Haar, E., 'Het manifest van de gemiste kansen', *De Volkskrant*, 2 maart 2005.
- Van de Haar, E., *Bemind, maar onbekend. De politieke filosofie van het liberalisme*, Soesterberg, 2011.
- Van de Haar, E., *Degrees of Freedom. Liberal Political Philosophy and Ideology*, London, 2015.
- Hayek, F.A., *Law, Legislation, Liberty. A new statement of the liberal principles of justice and political economy*, London, 1982.
- Kelly, P., *Liberalism*, Cambridge, 2005.
- Norberg, J., *Progress: Ten Reasons to Look Forward to the Future*, London, 2017.
- Rosling, H., Rosling O., Rosling Rönnlund, A., *Factfulness. Ten reasons we're wrong about the world – and why things are better than you think*, London, 2019.
- Smith, G.H., *The System of Liberty. Themes in the history of classical liberalism*, Cambridge, 2013.
- De Valk, K., 'Max Weber en het ethisch dilemma', in: *Christen Democratische Verkenningen*, zomer 2003, pp. 157-161.

